

ТЕМА 4. УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ В 60—80-ті рр. XVII ст.

Особливості становища української держави після смерті Б. Хмельницького

Державний устрій був у стані перетворення з військової організації на реальну владу, яка поширювалася на все населення.

Військові чини козацтва мали правити іншими станами суспільства, що фактично позбавляло їх можливості дієвої участі в державному житті.

Принципи і порядки Війська Запорозького дедалі більше не задовольняли потреби управління державою.

Авторитет влади гетьмана підтримувався перш за все його особистою популярністю.

Загострення протиборства двох центрів влади — Запорозької Січі й резиденції гетьманського уряду в Чигирині — які змагалися за вплив на суспільство і можливість визначати державну політику.

Нагальна потреба вдосконалення політичного устрою, вироблення нових форм центрального і місцевого управління.

Намагання козацької старшини перетворитися на панівну верству, закріпити за собою землі й села, що раніше належали полякам, і мати своїх підданих.

Загострення протиріч між рядовим козацтвом, що тривалий час не отримувало платні й не мало засобів до існування, та старшиною, яка ставала дедалі заможнішою за рахунок прибутків з отриманих земель і оренди.

Дедалі відвертіше ігнорування московським урядом інтересів Гетьманщини.

Перебування Гетьманщини в стані «обложеного табору», оточеного вороже налаштованими до неї державами, які намагалися використати виникаючі соціальні протиріччя для її підпорядкування.

Гетьманування І. Виговського (1657—1659 рр.)

Зовнішня політика	Проведення лінії на економічне й політичне зміцнення козацької старшини і православної шляхти
-------------------	---

	Надавав велику кількість землі у володіння православних монастирів, української шляхти і козацької старшини
Зовнішня політика	Пасивна економічна блокада Запоріжжя, яке стало осередком опозиції гетьману Зазнавши невдачі в боротьбі з антигетьманськими виступами, власними зусиллями звернувся по допомогу до Москви
Внутрішня політика	Збереження союзницьких відносин із Московською державою Підписання мирного трактату зі шведським королем, за яким останній визнавав незалежність Війська Запорозького Відновлення союзницьких відносин із Кримським ханством Досягнення угоди про перемир'я з Річчю Посполитою

Гадяцький договір 1658 р.

Гадяцький договір — україно-польська угода, схвалена 16 вересня 1658 р. на Генеральній (Військовій) раді неподалік міста Гадяч.

Основні умови

Україна в складі Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств під назвою «Руське князівство» разом з Польським королівством і Великим князівством Литовським входила до «єдиної і неподільної Речі Посполитої» на правах формально рівноправного суб'єкта.

За польським зразком утворювалися місцеві органи влади, відновлювалися суд і судочинство, адміністративно-територіальний устрій, що існували до 1648 р.

Руське князівство не мало право на окремі відносини з іншими державами.

Сенаторські посади мали обіймати особи православного віросповідання.

Дозволялося відкрити окремий монетний двір для карбування грошей із зображенням спільного короля.

Кількість збройних сил мала становити 60 тис. козаків і 10 тис. найманців.

Відновлювалося велике землеволодіння, кріпацтво, усі повинності й податки селян і міщан, які існували до 1648 р.

Козацтву забезпечувалися давні права і привілеї, а по 100 козаків від кожного полку, за поданням гетьмана, отримували від короля шляхетство.

Руське князівство мав очолювати гетьман, який водночас був київським воєводою і першим сенатором.

Влада гетьмана була довічною, а після його смерті стани українського суспільства обирали чотирьох претендентів, з-поміж яких король призначав нового гетьмана.

Скасовувалася церковна унія, проголошувалася свобода православного й католицького віросповідань, православному митрополиту і єпископам надавалися місця у сенаті.

Заснування в Україні двох академій, а також шкіл і друкарень без обмежень, «оскільки їх потрібно буде».

Встановлення свободи друку і слова, навіть у релігійних питаннях; образа королівської гідності заборонялася лише в книжках або дискусіях.

Польські й литовські війська не мали права перебувати на території Руського князівства, а якщо за нагальної потреби вступали, то переходили в підпорядкування гетьмана.

Російсько-українська війна 1658—1659 рр.

Причини війни	Загострення україно-російських відносин унаслідок відвертого втручання московських воєвод у внутрішньополітичне життя Гетьманщини Невдоволення московського уряду діяльністю І. Виговського й прагнення замінити його особою, яку він зможе краще контролювати
Привід до війни	Виступ антигетьманської опозиції, очолюваний М. Пушкарем і Я. Барабашом, який російська влада вирішила підтримати

Основні результати	Втрата І. Виговським гетьманської булави Підпорядкування Лівобережної України російській владі
--------------------	---

Два підходи до розуміння доби Руїни в історії Української козацької держави другої половини XVII ст.

Руїна	Перший підхід	Другий підхід
Хронологічні межі	1657-1687 рр.	1663-1687 рр.
Територія	Лівобережна і Правобережна Україна	Правобережна Україна
Основний зміст	Розпад Української козацької держави	Страхітливе знелюднення і спустошення Правобережної України

Основні причини виникнення Руїни

Загострення суперечок у середовищі української державної еліти. Виникнення гострих соціальних конфліктів.

Охоплення значної частини народних мас, і насамперед козацтва, бунтівними настроями і небажанням підпорядковуватися будь-якій владі.

Активне втручання у внутрішні справи і пряма агресія стосовно Гетьманщини з боку Речі Посполитої, Московської держави, Османської імперії та Кримського ханства.

Договірні статті українських гетьманів із Московською державою

Україно-російська угода 1654 р. вважалася безстроковою, але через тогочасну персоніфікацію міждержавних відносин з обранням кожного нового українського гетьмана вона перезатверджувалася у вигляді гетьманських статей, які склалися з основного договору 1654 р. і нових додаткових умов.

Дата укладання	Назва	З яким гетьманом укладені
1659 р.	Переяславські статті	Ю. Хмельницький
1663 р.	Батуринські статті	І. Брюховецький
1665 р.	Московські статті	І. Брюховецький
1669 р.	Глухівські статті	Д. Многогрішний
1672 р.	Конотопські статті	І. Самойлович
1674 р.	Переяславські статті	І. Самойлович
1687 р.	Коломацькі статті	І. Мазепа
1709 р.	Решетилівські статті	І. Скоропадський

Жердівські статті

Жердівські статті — проект нової міждержавної угоди, запропонованої представниками козацької старшини російській стороні в жовтні 1659 р., після проголошення гетьманом Ю. Хмельницького, що передбачав фактично повну незалежність Гетьманщини і зведення до мінімуму її залежності від Москви.

Основні положення

Спадковість привілеїв і вольностей, наданих московським урядом Б. Хмельницькому в 1654 р.

Заборона розмішувати московських воєвод в інших українських містах крім Києва.

Заборона гетьману звертатися з листами від імені Війська Запорозького без відома всієї старшини, власноручного гетьманського підпису і печатки. (Метою цього положення був захист гетьманської влади від звинувачень у «зраді» з боку бунтівників і авантюристів.)

Підтверджувалися усі «права и вольности и наданя», отримані усіма верствами, духовними і світськими з часів руських князів і польських королів.

Усе населення Війська Запорозького відтепер і назавжди перебуває у підпорядкуванні гетьмана й підлягає його суду.

Будь-які угоди із сусідніми Війську Запорозькому державами, і особливо Польщею, Швецією і Кримським ханством, повинні укладатися в присутності комісара від Війська, який повинен мати право голосу й участі в переговорах.

Гетьману мають підкорятися усі полки з обох боків Дніпра.

Право Війська Запорозького обирати гетьманом того, хто йому подобається, без будь-якого стороннього втручання і тиску. Новообраний гетьман сам направляє послів до царя по затвердженню.

Проголошення верховенства влади полковників в усіх українських містах.

Право гетьмана без будь-яких обмежень приймати іноземних послів.

Запровадження загальної амністії без будь-яких обмежень.

Підлеглисть київського митрополита з усіма його церквами, монастирями і духовенством константинопольському патріарху.

Київський митрополит мав обиратися духовенством і козацькою старшиною.

Вільне існування шкіл із будь-якою мовою навчання і заснування монастирів на обох берегах Дніпра.

Зміни й обмеження у правах Гетьманщини за Переяславськими статтями 1659 р.

Новопризначений гетьман був зобов'язаний відвідати царя в Москві.

Запорожцям заборонялося здійснювати походи на Чорне море.

Затвердження київського митрополита московським патріархом.

Заборона гетьману приймати будь-яких іноземних послів.

Козаки завжди мали бути наготові «на его государеву службу».

Не підтримувати стосунків із Польщею і не висувати звинувачень проти Московської держави, а тих, хто це робитиме, карати смертю.

Заборона гетьману без дозволу московського царя допомагати іншій стороні.

Розміщення московських воєвод із військами, крім Києва, у Переяславі, Ніжині, Чернігові, Брацлаві та Умані.

Військо Запорозьке не мало права переобирати гетьмана без дозволу московського царя.

Заборона козацьким залогами розміщуватися у білоруських містах і містечках.

Гетьман не мав права призначати полковників і старшину «без ради і без поради всієї черні».

Видача московському уряду І. Виговського з родиною і заборона обіймати будь-які посади його сподвижникам.

Заборона гетьману страчувати представників козацької старшини без указу царя.

Спеціальні статті визначали покарання тих, хто порушить умови угоди.

Слободищенський трактат 1660 р.

Слободищенський трактат — договір, укладений гетьманом Ю. Хмельницьким із представниками Речі Посполитої у містечку Слободищі, біля Чуднова, у жовтні 1660 р.

Основні положення

Скасовано неvigідні для Гетьманщини Переяславські статті 1659 р.

Гетьманщина розривала союз із Московською державою і відновлювала свій державний зв'язок із Річчю Посполитою на умовах Гадяцької угоди 1658 р.

Вилучалася стаття про створення «князівства Руського»; Гетьманщина отримувала право лише на автономію на чолі з гетьманом.

Гетьман позбавлявся права зовнішньополітичних зносин, зобов'язувався брати участь у воєнних діях польської армії проти Московської держави і не нападати на Кримське ханство.

Наслідки підписання Слободищенського трактату

Наслідки	Характеристика
Політичний розкол в українському суспільстві	1660 р. Чорна рада (загальна рада) правобережного козацтва у Корсуні схвалила умови Слободищенського трактату 1660 р. Рада лівобережних козацьких полків, що проходила в Переяславі, відмовилася визнати Слободищенський трактат
Фактичний поділ території Гетьманщини на дві частини	Правобережна Україна поверталася до складу Речі Посполитої Лівобережна Україна визнавала залежність від московського царя
Політичне закріплення територіального поділу Української козацької держави виникненням двох окремих гетьманатів	1663 р., січень. Рада правобережного козацтва в Чигирині обрала П. Тетерю гетьманом Правобережжя 1663 р., червень. Чорна рада в околицях Ніжина обрала І. Брюховецького гетьманом Лівобережжя
Українська козацька держава як єдиний суспільно-політичний організм припинила існування. На її території виникли два державних утворення з окремими урядами, військами, фінансами, політикою, причому обидва перебували у стані війни	

Політика гетьмана П. Тетері (1663—1665 рр.)

Прагнув відновити провідну роль гетьманської влади в житті держави.

Будучи прихильником твердої влади, не загравав ані з козацькою старшиною, ані з козацькими низами.

Поділяв ідею соборності козацької України, намагався об'єднати Лівобережжя і Правобережжя в межах одного гетьманату у складі Речі Посполитої.

Через відсутність прихильників на Лівобережжі спробував підкорити його силою, за допомогою поляків і татар, але зазнав невдачі.

Домагався від влади Речі Посполитої:

- зрівняння у правах православної і римо-католицької церков;
- повернення православним церков, захоплених греко-католиками;
- звільнення православного духовенства від податків і повинностей;
- збереження права козаків проживати в шляхетських і церковних володіннях та залишення козацьких прав за вдовами;
- поновлення союзу з Кримським ханством і дозволу на встановлення дипломатичних відносин із Молдавією та Валахією.

Шукав шляхи порозуміння з Московською державою.

Намагався згуртувати навколо себе найвпливовіших представників козацької старшини часів Національно-визвольної війни.

Батуринські статті 1663 р.

Батуринські статті — умови, укладені між лівобережним гетьманом І. Брюховецьким і представниками московського уряду. Підтвердили умови україно-московської угоди 1654 р., Переяславських статей 1659 р. і були доповнені п'ятьма новими пунктами.

Додаткові умови

Гетьманський уряд зобов'язувався безоплатно забезпечувати продуктами московські гарнізони в українських містах.

Гетьманський уряд мав розіслати універсали про охоплення і повернення додому утікачів з Московії і попередити про покарання смертю за їх приховування.

Запровадження заборони на продаж хліба на Правобережжя і кримським татарам.

Рішення про необхідність здійснити перепис усіх козаків, міщан і поселян із зазначенням їхніх землеволодінь.

Запровадження заборони українським купцям везти на продаж до Московської держави тютюн і вино, оскільки завдавалася шкода царській монополії у продажі цих товарів.

Московські статті 1665 р.

Московські статті — україно-російський договір, укладений у жовтні 1665 р. в Москві гетьманом І. Брюховецьким з урядом царя Олексія Михайловича.

Основні умови

Українські землі й міста оголошувалися володіннями московського царя.

Вибори гетьмана відбувалися лише з дозволу царя і за присутності московських послів. Гетьманські клейноди новообраний гетьман отримував у Москві.

Збільшувалася кількість московських залог в українських містах, де вони перебували за умовами попередніх договорів. Крім того, війська розміщувалися в Полтаві, Кременчуці, Новгороді-Сіверському, Острі, Каневі та інших містах, а також у фортеці Кодак на Запоріжжі.

Суттєво розширювалися права московських воєвод, які займалися збиранням податків з усього українського населення (крім козаків), хліба на утримання московських залог, податків із купців, грошових зборів з винних оренд. Усі збори мали надходити до царської скарбниці.

Повернення королівських грамот на магдебурзьке право українським містам (Київ, Чернігів, Переяслав, Ніжин та ін.), вилучених раніше за наказом царя. Гетьман не мав права надавати містам самоврядування.

Гетьману заборонялося вступати у зв'язки з іншими державами без дозволу царя.

Київська митрополія переходила в підпорядкування до московського патріарха.

Андрусівське перемир'я 1667 р.

Андрусівське перемир'я — договір, укладений 30 січня 1667 р. у селищі Андрусів поблизу Смоленська між Річчю Посполитою і Московською державою про перемир'я на 13,5 року.

Причини	Тривала війна спричинила великі людські втрати і виснажила матеріальні ресурси обох держав Річ Посполита і Московська держава були зацікавлені в примиренні, оскільки схилилися до союзу, спрямованого проти Османської імперії
Зміст	У складі Московської держави залишалася Лівобережна Україна, Сіверська земля за Черніговом і Стародубом, а також Смоленськ За Річчю Посполитою закріплювалися Правобережна Україна, Білорусія із Вітебськом, Полоцьком і Двінськом Київ із прилеглими містечками на два роки залишався за Московською державою, а потім передавався Речі Посполитій Запоріжжя передавалося під спільну владу обох держав і їх захист від татарських набігів
Наслідки	Санкціонував поділ українських земель між Річчю Посполитою і Московською державою виключно в їхніх інтересах Завдав тяжкого удару козацькій Україні, прирікаючи її на політичний занепад Став юридичною перешкодою на шляху до об'єднання Правобережного і Лівобережного гетьманатів

Політика гетьмана П. Дорошенка (1665—1676 рр.)

Виступав за об'єднання всіх українських земель у межах однієї держави і здобуття для неї незалежності.

Унаслідок неможливості негайної реалізації ідеї соборності й незалежності козацької України погоджувався для її звільнення на певну форму іноземної протекції.

Був прихильником встановлення спадкового гетьманату.

Зміцнюючи владу гетьмана, зумів досягти поєднання сильної гетьманської влади з діяльністю генеральних і старшинських рад.

Спирався на підтримку київського митрополита Й. Тукальського, який перебував у гетьманській резиденції в Чигирині.

Створив 20-тисячне наймане військо серденят (від турецького «відчайдухи»), яке було особисто віддане гетьману і зменшувало його залежність від старшини.

Установив на українському кордоні нову митну лінію і почав карбувати власну монету.

Для заселення вільних земель у степовому прикордонні заснував новий Торговицький полк.

Корсунські статті 1669 р.

Корсунські статті договір, укладений правобережним гетьманом П. Дорошенком з Османською імперією і затверджений Загальною (Генеральною) військовою радою у Корсуні 12 березня 1669 р.

Основні умови

Турецький султан обіцяв допомогти П. Дорошенку відвоювати у Речі Посполитої Галичину, Київщину, Волинь і розпочати війну з Московською державою за Лівобережну Україну.

Гетьман і старшина зобов'язувалися брати участь у війнах на боці Османської імперії, виставляючи козацьке військо.

Укази султана з питань, які стосуються Гетьманщини, мали видаватися турецькою і українською мовами.

Татарське військо, яке прибувало в Україну для допомоги гетьману, переходило в його підпорядкування і не мало права брати ясир.

Турецький султан у майбутньому визнавав за Гетьманщиною всі українські землі від Перемишля і Самбора на заході до Севська і Путивля на сході.

Титул гетьмана залишався довічно і спадково за родом Дорошенка. Київський митрополит підпорядковувався константинопольському патріарху.

Українське населення звільнялося від сплати податків і данини на користь турецького султана.

На українських землях туркам і татарам заборонялося споруджувати мечеті.

Кримський хан і турецький султан зобов'язувалися не укладати без згоди гетьмана договорів із Річчю Посполитою і Московською державою.

Глухівські статті 1669 р.

Глухівські статті — договір між новообраним лівобережним гетьманом Д. Многогрішним і уповноваженими московського царя в Глухові 16 березня 1669 р.

Основні умови

Підтвердження вольностей Війська Запорозького, прав і привілеїв козацької старшини.

Московські воєводи залишалися лише в Києві, Переяславі, Ніжині, Чернігові та Острі, а їхні функції обмежувалися виключно військовими справами.

Гетьману заборонялося вступати у безпосередні зносини з іноземними державами. Натомість його представникам дозволялося бути присутніми на посольських з'їздах, де вирішувалися питання, пов'язані з Гетьманщиною.

Гетьман отримав право на створення найманого («охочого») кінного війська кількістю 1 тис. осіб (так званих компанійців). Вони повинні були здійснювати поліцейські функції (збирати інформацію і попереджувати прояви незадоволення, змови, самовільний вступ у козацтво тощо). Утримувалися компанійці коштом місцевих жителів.

Козацький реєстр встановлювався кількістю у 30 тис. осіб і повинен був утримуватися з військових маєтностей.

Податки збиралися виключно козацькою старшиною.

Значно обмежувався перехід селян у козацтво.

Захоплені в українських монастирях і фортецях вояками воєводи Г. Ромодановського дзвони, срібні речі, гармати, книги поверталися в Гетьманщину.

Острозькі статті 1670 р.

Острозькі статті — договір, укладений правобережним гетьманом М. Ханенком із Річчю Посполитою в Острозі 2 вересня 1670 р.

Основні умови

Проголошувалася «безпека, вольності й поваги на вічні часи» до православного духовенства.

Непорушність стародавніх військових вольностей стосовно будь-яких козацьких маєтків.

Збереження козацьких вольностей за вдовами померлих козаків.

Повна амністія тим козакам, які повертаються на службу до польського короля.

Вільне обрання козаками гетьмана із наступним його затвердженням королем. Заборона довічного гетьманства.

Відмова козацтва від будь-яких протекцій монархів інших держав.

Військо Запорозьке за розпорядженням коронного гетьмана повинно негайно вирушати на відсіч ворога.

Заборона козакам приймати і відправляти будь-які посольства без дозволу короля.

Шляхта і духовенство мали право вільно і безперешкодно повернутися до своїх володінь.

Військо Запорозьке зобов'язувалося власними силами придушувати виступи проти підданства Речі Посполитої, карати і страчувати винних.

Обмеження прав Гетьманщини і гетьманської влади, запроваджені московською владою за Конотопськими (1672 р.) і Переяславськими (1674 р.) статтями

Конотопські статті	Переяславські статті
Заборона гетьману судити й звільняти з «урядів» генеральну старшину без ради з усією старшиною	Заборона гетьману без дозволу царя надавати допомогу будь-якій стороні в разі нападу на Польщу
Заборона гетьману листуватися з іноземними володарями, і особливо П. Дорошенком, без ради зі старшиною	Заборона гетьману карати будь-кого без суду і згоди старшини
Вилучення положення про необхідність присутності гетьманських представників на	Заборона посилати гетьманських представників на переговори царських послів із польськими або кримськими послами

з'їздах послів, де обговорювалися українські справи	Козацький реєстр становив 20 тис. осіб, але жалування йому встановлювалося подвійне У разі нападу ворогів на Гетьманщину козацьке військо збиралося на річці Росава, між Каневом і Корсунем, туди прибувало і царське військо
---	---

Боротьба Речі Посполитої та Османської імперії за Правобережну Україну

Бучацький мирний договір	Журавненський мирний договір
Укладений 18 жовтня 1672 р. у місті Бучач між Річчю Посполитою і Османською імперією	Укладений 17 жовтня 1676 р. у селищі Журавне між Річчю Посполитою і Османською імперією
Умови	
Річ Посполита віддавала Туреччині Подільське воєводство Річ Посполита визнавала незалежність «Української держави» (перше використання назви у міжнародному договорі) в «давніх кордонах», тобто в межах Брацлавщини та Південної Київщини, які переходили під владу П. Дорошенка	Поділля залишалося у складі Османської імперії Значна частина Правобережної України (за винятком колишніх Білоцерківського і Паволоцько-го полків) визнавалася польською стороною як козацька територія, підвладна гетьману П. Дорошенку
Поляки зобов'язувалися сплачувати контрибуцію за зняття турецькою армією облоги Львова Річ Посполита зобов'язувалася сплачувати щорічну данину турецькому султану в розмірі 22 тис. злотих	Скасовувалася щорічна данина, яку Річ Посполита повинна була сплачувати Османській імперії за умовами Бучацького мирного договору
Польський сейм відмовився затвердити умови договору і війну було поновлено	Польський сейм не затвердив умови договору, що призвело згодом до нової війни

Поділля і частина Правобережної України, що була підвладна гетьману П. Дорошенку, перейшли до складу Речі Посполитої після поразки турецької армії під Віднем (1683 р.) й укладення Карловицького миру 1699 р.

Чигиринські походи

Чигиринські походи — військові походи турецько-татарської армії на Чигирин із метою загарбання Правобережної України.

Передумови	Прагнення турецького уряду зберегти свій вплив в Україні після зречення П. Дорошенком гетьманства в 1679 р. Повернення турецьким султаном із константинопольського монастиря Ю. Хмельницького і проголошення його гетьманом і «князем малоросійської України» Ю. Хмельницький із невеликим загonom з'явився на Поділлі, закликав визнати його владу і повернутися під протекторат турецького султана
Перший похід 1677 р.	У серпні 120-тисячна турецька армія і 40-тисячне татарське військо, разом із загонами Ю. Хмельницького розпочали облогу Чигирин, який захищало близько 5 тис. українських козаків і 24 тис. московських стрільців Облога міста тривала три тижні На допомогу обложеним прибула 54-тисячна україно-московська армія, очолювана воєводою Г. Ромодановським і гетьманом І. Самойловичем 28 серпня під Чигирином відбулася битва, у якій турецько-татарські війська зазнали великих втрат Турецьке командування вирішило зняти облогу Чигирин і відступити
Другий похід 1678 р.	У липні 200-тисячна турецько-татарська армія вдруге взяла в облогу Чигирин. Місто захищав 15-тисячний україно-московський гарнізон Після місячної облоги і безперервних штурмів турки захопили Чигирин

	120-тисячна українсько-московська армія, очолювана воєводою Г. Ромодановським і гетьманом І. Самойловичем, прибула на допомогу обложеним на початку липня. Проте турецькі війська не допустили її до міста Під натиском турків українсько-московська армія відійшла до Дніпра і 30 серпня переправилася на лівий берег Виснажені боротьбою за Чигирин турецько-татарські війська не стали її переслідувати і відступили з України
Наслідки походів	Було зруйновано гетьманську столицю Чигирин Османська імперія назавжди припинила завоювальницькі походи в Україну Уся влада на Правобережжі від Брацлавщини до Чигирини до 1681 р. перейшла до рук Ю. Хмельницького

Бахчисарайський мирний договір 1681 р.

Бахчисарайський мирний договір угода Московської держави з Османською імперією та Кримським ханством про 20-річне перемир'я, яка завершила війни 70-х рр. XVII ст. між цими державами за володіння українськими землями.

Основні умови	Кордон між державами встановлювався по Дніпру За Османською імперією закріплювалися Південна Київщина, Брацлавщина і Поділля Татарські орди могли вільно кочувати і полювати в південних степах по обидва боки Дніпра Територія між Дністром і Бугом протягом 20-ти років залишалася нейтральною і незаселеною; обидві сторони зобов'язувалися не споруджувати і не відновлювати на ній укріплення Турецький султан і кримський хан зобов'язувалися не допомагати ворогам Москви
---------------	---

	Територія Лівобережної України, Київ із кількома правобережними містечками і Запоріжжя визнавалися за Московською державою Козаки і все населення мали право ловити рибу, полювати, добувати сіль і вільно плавати по Дніпру та його протоках до Чорного моря
Історичне значення	Став спробою примирити інтереси Московської держави та Османської імперії у їхньому суперництві за українські землі У черговий раз закріпив перерозподіл українських земель між сусідніми державами і значно посилив позиції московського уряду в Гетьманщині Зміцнив міжнародне становище Московської держави і примусив Річ Посполиту шукати шляхи до врегулювання відносин за нею

«Вічний мир» 1686 р.

«Вічний мир» — договір між Річчю Посполитою і Московською державою, укладений 6 травня 1686 р. у Москві на основі Андрусівського перемир'я 1667 р.

Основні умови	Річ Посполита остаточно («на вечные времена») визнавала приєднання до Московської держави Лівобережної України, Чернігово-Сіверщини, Києва і Запоріжжя Північна Київщина, Волинь і Галичина входили до складу Речі Посполитої Брацлавщина і Південна Київщина ставали нейтральною зоною між Річчю Посполитою і Московською державою і мали залишатися незаселеними Річ Посполита за відмову від претензій на Київ отримувала компенсацію в розмірі 146 тис. карбованців Московській державі поверталася Смоленщина, а за Річчю Посполитою визнавалися завойовані нею ліфляндські землі
---------------	---

Основні умови	Поділля, у разі визволення від турецької влади та за згодою Московської держави, повинно було увійти до складу Речі Посполитої Обидві сторони зобов'язувалися не укладати сепаратного миру з Османською імперією Православному населенню (українцям і білорусам) у Польщі гарантувалося вільне віросповідання, між двома державами встановлювалася свобода торгівлі й налагоджувався поштовий зв'язок Московська держава розривала попередні договори з Османською імперією і Кримським ханством, вступала до військового союзу з Річчю Посполитою та до антитурецької «Священної ліги» (Австрія, Польща, Венеція, Папська держава) і зобов'язувалася організувати військовий похід проти Кримського ханства, а Річ Посполита — проти Білгородської орди і турецького війська
Історичне значення	Міжнародно-правовий акт, який остаточно закріпив поділ Гетьманщини на дві частини Означав розрив Річчю Посполитою і Московською державою раніше укладених договорів з Османською імперією Відіграв значну роль у боротьбі з турецькою агресією у Східній та Південно-Східній Європі

Кримські походи 1687 і 1689 рр.

Кримські походи — спільні військові походи московсько-українського війська проти Кримського ханства, здійснені на підставі зобов'язань Московської держави за «Вічним миром» 1686 р.

	Перший кримський похід	Другий кримський похід
Дата	1687 р.	1689 р.
Кількість війська	Московська армія — 100 тис. і українські козаки — 50 тис.	Московська армія — 110 тис. і українські козаки - 40 тис.
Командування	Московський воєвода В. Голіцин, якому підпорядковувався гетьман І. Самойлович	Московський воєвода В. Голіцин, якому підпорядковувався гетьман І. Мазепа
Результати походу	Кримські татари, щоб зупинити наступ, підпалили степ. Через нестачу провіанту і корму для коней, не дійшовши 200 км до Криму,	Наприкінці травня московсько-українські війська підійшли до Перекопу, укріплення якого перекривали шлях на Кримський півострів.
Результати походу	Кримські татари, щоб зупинити наступ, підпалили степ. Через нестачу провіанту і корму для коней, не дійшовши 200 км до Криму, Голіцин наказав повернути назад. Провину за невдалий похід було покладено на І. Самойловича, якого звинуватили в таємних зв'язках із татарами і скинули з гетьманства	Наприкінці травня московсько-українські війська підійшли до Перекопу, укріплення якого перекривали шлях на Кримський півострів. Взяти фортецю штурмом без тривалої облоги було неможливо. Розпочиналася велика спека. Голіцин вирішив відмовитися від облоги і припинити похід
Значення походів	Започаткували боротьбу Московської держави за панування у Північному Причорномор'ї і здобуття виходу до Чорного та Азовського морів Обидва походи не принесли реальних успіхів Московській державі, але сприяли набуттю її армією досвіду ведення воєнних дій у несприятливих умовах степів	

	Своїми походами московська армія позбавила турецького султана допомоги кримського хана в боротьбі проти «Священної ліги»
--	--

Характерні риси економічного життя Запорозької Січі в другій половині XVII ст.

Основу господарства складали промисли (мисливство, рибальство, бджільництво) і скотарство, які не могли повністю забезпечити потреб козаків.

Землеробство великого розвитку не набуло через постійні набіги татар: хліб закупували на Правобережжі та в Гетьманщині.

Основу господарського життя запорожців становили зимівники — хуторські господарства, де взимку утримувалася худоба.

Значний рівень розвитку ремісничого виробництва: на Січі було чимало вправних ковалів, теслярів, зброярів, бондарів, шевців, кожум'яків тощо.

Значне місце належало торгівлі; крім українських земель, запорожці торгували з Річчю Посполитою, Кримським ханством і Османською імперією. Вивозилися шкури, мед, віск, хутро, рогата худоба, коні, а закупувалися сіль, хліб, зброя, боєприпаси, сукно.

Неможливість самотужки забезпечити свої власні потреби спричиняла залежність запорожців від царського жалування і гетьманської платні грошима, сукном, військовими припасами і воєнною здобиччю.

Становище Запорозької Січі в другій половині XVII ст.

Продовжувала відігравати роль форпосту в захисті України від турецько-татарських набігів.

За часів Б. Хмельницького підлягала владі гетьмана, зберігаючи водночас автономію у внутрішньому житті.

Кількість запорозького козацтва у 60-х рр. XVII ст. збільшувалася, тому що почастишали втечі на Запоріжжя з Лівобережної та Правобережної України.

Залишалася осередком волелюбності, опорою українського народу в його національно-визвольній боротьбі.

За часів наступників Б. Хмельницького часто ставала в опозицію до гетьманської влади.

Негативний вплив на господарський розвиток справляла постійна нестабільність на українських землях.

Після укладення «Вічного миру» (1686 р.) змінився політико-правовий статус Січі: вона перейшла у виключне підпорядкування Москви, проте, незважаючи на заборону, провадила власну зовнішньополітичну лінію:

— на початку 90-х рр. XVII ст. відбулося поживавлення зносин із Кримським ханством;

— активно розвивалися відносини з правобережним козацтвом і польською владою. У листопаді 1689 р. запорожці звернулися до Речі Посполитої із проханням про підданство (отримали лише загальні обіцянки)

Діяльність кошового отамана І. Сірка (початок XVII ст. — 1680 р.)

Провів понад 60 битв проти військ Османської імперії, Кримського ханства, ногайських орд і жодного разу не зазнав поразки.

Під його проводом запорозькі козаки звільнили з турецько-татарської неволі близько 100 тис. бранців.

Прагнув не допустити послаблення політичної ролі Запорозької Січі та намагався активно впливати на розвиток подій в Україні.

Завжди займав власну позицію щодо політики П. Тетері, М. Ханенка, П. Дорошенка, Ю. Хмельницького та І. Самойловича.

Обирався кошовим отаманом Запорозької Січі близько 15 разів.

Унаслідок того, що політичні уподобання кошового часто змінювалися, його дії інколи мали негативний вплив на державницькі устремління українських гетьманів:

— 1659 р. Союзник І. Виговського кримський хан Мехмед-Гірей, дізнавшись про напад І. Сірка на кримських і ногайських татар, залишив зі своєю 30-тисячною ордою гетьмана;

— 1667 р. Дії І. Сірка перекреслили плани П. Дорошенка об'єднати Гетьманщину за допомогою татар, коли союзник останнього калга-султан Крим-Гірей, отримавши повідомлення про напад І. Сірка на Крим, відмовився розгромити польське військо, оточене під Підгайцями на Галичині й уклав угоду з поляками

Основні прояви політики московського уряду щодо Запорозької Січі в другій половині XVII ст.

Підтримка запорожців у конфліктах з українськими гетьманами, оскільки це сприяло ослабленню гетьманської влади.

Направлення у 1663—1667 рр. на Чортомлицьку Січ московської залоги, що стежила за подіями, які там відбувалися.

Спорудження 1686 р. на запорозьких землях за наказом московського уряду фортеці, аби утримувати козаків під контролем.

Створення перешкод зноси́нам запорожців із Кримським ханством і Річчю Посполитою.

Використання військової сили запорожців для реалізації своїх зовнішньополітичних пріоритетів: боротьба за вихід до Азовського і Чорного морів (Азовсько-Дніпровська кампанія 1695—1698 рр.).

Етапи колонізації Слобідської України

Слобідська Україна (Слобожанщина) — регіон, що утворився на території Дикого Поля між кордонами Московської держави, Речі Посполитої і Кримського ханства в XVII—XVIII ст. Охоплювала територію сучасних Харківської, Сумської, півночі Донецької і Луганської областей України та південні частини Белгородської, Курської і Воронежської областей Росії.

Період	Характеристика
XV — перша половина XVI ст.	Початок заселення території Дикого Поля українськими селянами і козаками
Друга половина XVI — середина XVII ст.	Активізація переселенського руху, основну масу якого складали селяни, міщани, козаки і духовенство, які рятувалися від утисків польської влади
Друга половина XVII ст.	Нова хвиля переселенців із Правобережної і Лівобережної України, пов'язана зі складною обстановкою доби Руїни

Заснування слобідських міст

Назва	Характеристика
Чугуїв	Уперше Чугуєве городище згадується у 1627 р. Розташоване на правому березі річки Сіверський Донець. 1638 р. сюди переселилися близько 1 тис. учасників козацького повстання на чолі з гетьманом Я. Острянницею. 1639 р. вони збудували
Чугуїв	фортецю, а поселення навколо неї назвали Чугуєвим. Назва, ймовірно, походить від татарського «чуга» (вузький кафтан із короткими рукавами), тобто там жили люди, що носили чуги, або від імені половецького хана Чуга
Охтирка	Засноване 1641 р. переселенцями з Правобережної і Лівобережної України. Назва міста походить від назви річки і гори Актир, тюркського походження, що перекладається як «Біла скеля», «Білий яр»
Суми	Засноване 1652 р. переселенцями з міста Ставище Білоцерківського полку на чолі з Г. Кіндратовичем (Г. Кондратьєвим) на правому березі річки Псел при впадінні в неї річки Сумки. Назва міста походить від назви річки, в основу якої ймовірно закладено тюркське слово «су» (вода)
Острогозьк	Засноване 1652 р. групою селян і козаків Чернігівського і Ніжинського полків, очолюваною полковником І. Дзиковським, на річках Тиха Сосна та Острогоща
Харків	Перша писемна згадка про місто датується 1654 р. У цей час, відповідно до документів, сюди прибуло кілька сотень родин українських переселенців, очолюваних «старшиною» І. Каркачем. Місто розташоване на злитті річок Харків і Лопань. За однією з легенд, було назване за ім'ям першого поселенця козака Харка. За іншою, більш достовірною, версією, місто дістало назву від назви річки Харків (згадується у документах від 1627 р.)
Ізюм	Засноване 1681 р. харківським полковником Г. Донцем на місці давнього поселення (у документах 1571 р. згадується Сторожка Ізюмська). Розташоване на річці Ізюмця. Вважається, що назва походить від видозміненого татарського слова «гузун» (переправа)

Адміністративно-територіальний устрій Слобідської України

Система органів влади Слобідської України

Вищі органи влади Лівобережної Гетьманщини в другій половині XVII ст.

Орган влади	Основні повноваження
Генеральна військова рада	Утратила початковий характер вищого законодавчо-розпорядчого органу влади. Більшість генеральних військових рад за своїм призначенням та представництвом мали випадковий характер і скликалися залежно від обставин. Зокрема, для підтвердження статей — договірних умов між гетьманською адміністрацією і царським урядом та схвалення погодженої з Москвою кандидатури гетьмана
Старшинська рада	Заступила місце загальної військової ради. Фактично орган козацької старшини, утворюваний на основі представництва від полків. На цих радах обиралися генеральна старшина і полковники, визначалися розміри податків, оренд, вирішувалися справи

	військово-оборонного характеру. Московський уряд саме на старшинській раді затверджував кандидатів на гетьманство
Гетьман	Обирався на невизначений термін Генеральною військовою радою за згодою верхівки старшини і з наступним затвердженням царським урядом. Права і компетенції кожного гетьмана визначалися спеціальними Статтями (умовами), які він підписував із московським урядом за умови обрання. Гетьман мав право роздавати землі старшині у володіння за службу або у власність, що ставило старшину в повну залежність від гетьманської прихильності

Соціальна структура населення Лівобережної Гетьманщини та Слобідської України другої половини XVII ст.

Верства	Характеристика
Козацька старшина	Унаслідок виокремлення з козацтва посіла панівне становище в суспільстві. Мала політичну владу, землі та маєтності, які отримувала за свою службу, а з часом також спадкові маєтки
Українська шляхта	Панівний стан українського суспільства; швидко злилася із козацькою старшиною внаслідок поширення на неї старшинських прав і привілеїв
Духовенство	Привілейований соціальний стан. Верхівка духовенства мала великі земельні володіння і залежних селян і суттєво відрізнялася за своїм становищем від простого духовенства — парафіяльних священиків
Козацтво	Привілейований соціальний стан. Козаки були особисто вільними, звільнялися від усіх державних податків і повинностей, крім несення військової служби власним коштом, мали право на становий суд і спадкове землеволодіння. Наприкінці XVII ст. козаки поділялися на заможних (виборних) і зuboжілих (підпомічників), що не могли самотужки придбати воєнне спорядження і служили багатим

Міщанство	Напівпривілейований стан, що мав права і привілеї на самоврядування, становий суд, заняття ремеслами, промислами і торгівлею, але був зобов'язаний сплачувати податки і виконувати повинності на користь держави
Селянство	Непривілейований соціальний стан, який у результаті Національно-визвольної війни здобув особисту свободу і право змінювати місце проживання. Однак через те, що селяни не мали спадкової власності на землю, вони змушені були працювати на козацьку старшину, шляхту і монастирі, а також сплачувати податки натуральними продуктами і грошима. У Слобідській Україні селяни сплачували податки до царської скарбниці

Особливості системи землеволодіння у Лівобережній Гетьманщині та Слобідській Україні у другій половині XVII ст.

Лівобережна Гетьманщина	Слобідська Україна
Унаслідок Національно-визвольної війни селяни, козаки і міщани здобули право займати за потреби вільні ділянки землі та обробляти їх Панщина починає набувати для селян постійного характеру Козацька старшина як панівний соціальний стан збільшує своє землеволодіння різноманітними засобами: закріплює у спадкове володіння «рангові» маєтки, захоплює громадські угіддя і наділи дрібних господарів Набувають поширення чинші - грошові податки на користь землевласників і держави	На початку заселення діяло право займанщини — кожен поселенець привласнював стільки землі, скільки міг обробити Пізніше навколо поселення визначали земельну ділянку, яку розподіляли між переселенцями Кожен полк мав фонд незайманих земель, яким розпоряджався полковник. Із нього отримували землю за умови запису в козаки і несення служби Селяни оселялися переважно на землях полкової і сотенної старшини. Одержуючи від неї у власність ділянку, вони зобов'язувалися допомагати старшині обробляти землю